

KRITIKUSOK SZIRMAI KÁROLYRÓL

SZIRMAI KÁROLY 1890-ben született. Jogi tanulmányai után Budapesten, majd a bácskai Verbászon volt évtizedekig tisztviselő. Hánytatott élete, anyagi gondjai hatottak irodalmi munkásságára. Először az Élet című budapesti folyóiratban jelentkezett novellájával. Irodalmi munkássága tulajdonképpen csak a Jugoszláviában való végleges megtelepedése után (1924) kezdődik. Eleinte Fuimus álnéven írt, s a pesti Napkelet és a jugoszláviai magyar lapok közlik novelláit. Szenteleky Kornélhoz szoros baráti kapcsolatok fűzték, s állandó munkatársa volt azoknak a folyóiratoknak, melyeket Szenteleky szerkesztett. Szenteleky halála után (1933) Szirmai veszi át a Kalangya szerkesztését, s ezt a munkát 1941-ig végzi. Első kötete 1933-ban jelent meg (Ködben), a második világháború után pedig egymás után látnak napvilágot könyvei — három elbeszéléskötet és egy regény. Írásaival több háború előtti és utáni antológiában vett részt, az utóbbi években néhány elbeszélést szerb nyelvre is lefordították. Már első írásaitól kezdve erősen lírai jellegűek a művei; állandó témái a halál és a félelem. Novelláiban, melyek tele vannak sejtelmes szimbólumokkal, s melyekben gyakran uralkodó érzés az iszonyat, vissza-visszatér a múlt, testet ölt az elmúlás, az enyészet. Sok írása tiszta lírai vízió, melyben az író gyötrő félelem, álmok jutnak kifejezésre. Stílusa egészen egyéni, sok különös, új kifejezéssel, metaforákkal, bizarr jezőkkel. Az utóbbi években reálisabb témákkal is próbálkozik, de ezek az írásai nem érik el régebbi novelláinak, szimbolikus írásainak, ritmikus prózájának színvonalát.

(A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete gondozásában megjelenő magyar irodalomtörténet 6. kötetéből)

A negyven novella közül legkiválóbbnak találtuk „A holló” című pályaművet, amely messze kiemelkedett a többi közül. Legnagyobb értéke az a kiforrott, pompás, gyönyörű írásművészet, amely okvetle-

nül a legnagyobb magyar írásművészek mellé állítja szerzőjét. Képei mély színekben pompáznak, és mögöttük megrázó szimbólumok lüktetnek, mint hatalmas lángok a puha, párás köd mögött. Inkább prózában írt költemény, mint novella, történése nem fordulatos, de mégis magával ragadó, mert az élet keserű törtetését érezzük a holló fáradt szárnycsapásaiban és szomorú kimúlásában.

A bírálóbizottság egyhangúlag az első díjra találta alkalmasnak ezt a pályamunkát.

(1931. — Szenteleky jelentése „A Mi Irodalmunk” novellapályázatának eredményéről)

... Ilyen lassan gyulladó színű, régi képek Szirmai novellái. Régi, lappangó mocsarakból felúszó köd, felhökké tornyosodó bácskai por, vigasztalan bánatok nyirkos párái, őszi szelek ébredésén riadozó esték barna bizonytalansága rétegződik rájuk. De amint elmélyedünk bennük, lassan lemálladoznak a bénító burkok, részletekben sejtelmesen bontakoznak elő a körvonalak, színek élednek meg, először tompán egybemosódó tónusok méla morajlásával, majd egyre mélyebb izzás erejével. Tűzmagja van minden színnek és formának, mintha apró embrionális világok keringenének egymás körül a történetek kavargó naprendszerében. Hangok hullongnak, mint haldokló levelek, messze morajlásoktól dübörögnek sejtelemkárpitok, mintha mögöttük láthatatlan tengerek háborognának.

Nem látjuk, csak érezzük a tömegek távoli zsongó nyüzgését. Olykor éles sikoly harsan ki. Alakok sűrűsödnek elő az idomtalan gomolygásból. Emberek tűnnek fel, akik a múltból, mint adósságoktól súlyos örökséget, cipelik magukkal sorsukat. Változások tépték szét életük egyhangú békéjének szelid árnyát. Újulás tűzvésze lobog eléjük. Mögöttük felégette már a múltat s bitorló kísértetek lángpallósával üldözi őket. De előttük ismét homályba borul az út. Kilátástalan árnyak áradása önti el süketen, vakon a jövőt.

Szirmai novelláinak kivételes művészi értéke éppen abban rejlik, hogy túllendülnek a széppróza határmezsgyéin, prózában írt, epikus költemények. A hétköznapi szürke realitása is ott jár nála az irreális testetlenség közelében. Az író nem épít választófalat az anyagi és az árnyvilág közé. Nem tudni, hol mosódik egymásba az árnyékká ködlő pozitívumok és testekké tömörödő fantazmagóriák birodalma. A felzaklatott idegek rémlátó remegésében imaginárius fények foszforeszkálnak, delejes áramuk átvilágít az anyag fekete lelken és eleven húst pólyál a képzelet láthatatlan vázaira. A részletekben aprólékos gonddal vigyáz a szerző a legszigorúbb realitásra, de a végső kicsengések mint mágikus szökökút határtalanba porló vízrózsája, magasan a realitás fölé ívelnek. A szürrealitás meghökkenítő szcenáriumain játszanak, mint valami bűvös színpadon, amelynek világítási effektusai megfoghatatlan fényforrásokból fakadnak.

(1933, Kálangya. — Kállay Miklós a „Ködben” c. kötetről)

Kis emberekről írt, elesett, elnyomott, úttalan kisemberekről, akik sohasem találták meg az utat (ködben és viharban!), akik sohasem

tettek semmit, csak szenvedtek és végigélték kevés lehetőségű életüket. Ez mind Szirmai volt, aki nagyszerű íráskészséggel és csillogó tehetséggel tudja megírni a sötétet. Én nagyon szomorú tudok lenni egy-egy Szirmai-novella elolvasása után . . .

(1952, Magyar Szó. — Gál László a „Viharban” c. kötetéről)

E jugoszláviai magyar író 42 rövid írása elbeszélői tehetségről és mértéktartó ízlésről tanúskodik; szerzőjük gazdaságosan bánik a szavakkal és különös hajlamot mutat a jellemábrázolásra. Történetei rendszerint a szomorú, elégedetlen, az egzisztencia terhétől földre szorított „kisembert” idézik: némelyik alakját üldözési rögeszmék kínozzák. Úgy tetszik, hogy ez az író néha túl sokat időz el a vereség lelkiállapotainak ábrázolásánál.

A könyv léghőre Csehovra emlékeztet, bár természetesen Szirmai-tól távol áll a jellegzetes orosz humor, noha egy elbeszélésében e téren is megközelíti a nagy orosz író.

A sűrke keretért s a felaprózott jellemrajzért Szirmai gyakran kárpótol a gazdag gondolati imagináció eszközeivel és a fantasztikum iránti kifejezett hajlamával. Elbeszélései nem egyenlő értékűek, mégis többet jelentenek egy éjszakába hangzó jajkiáltásnál, a sors gomrombasága és kegyetlensége elleni panasznál, azaz az író hangja egyetemessé erősödik, a könyvben élénk tárt, majdnem szűknek mondható tapasztalati keret ellenére.

Szirmai értékelése közben nem hunyhatunk szemet a zavaró körülmények előtt. Annyi azonban bizonyos, hogy a mai európai szép-prózában Szirmai Károly könyve a magyar elbeszélő művészet és alkotó szellem nagyszerű megnyilatkozása.

(1952, Books Abroad, — Reményi József a „Viharban” c. novelláskötetről)

Szirmai Károly a Vajdaságban élő magyar íróknak ahhoz a nemzedékéhez tartozik, akik nem adták fel a prózai beszéd hivatását, tudnak egész történeteket mondani, nem bízzák az olvasóra, hogy ki-ki a maga képzelete vagy idegbetegsége szerint értelmezze művüket, hanem érthető, világos modorban adják azt elő. Elbeszélő módja egyszerű, szinte tényközlő, legjobban talán Nagy Lajos szenttelen stílusához hasonlíthatnók; minden érzelem nélkül mondja el az eseményeket, még amikor magamagáról ír, akkor is tudunkra akarja adni, hogy „nincs közöm hozzá”. Ezt a rokonszenves írói modort Szirmai Károly persze nem kezeli oly tökélyvel, mint a városi kisember életének nagy ábrázolója, a falusi kisemberek életéről írott regénye mégis megkapó, szép és igaz olvasmány.

(1958, Irodalmi Újság. — Vámos Imre a „Katlanban” c. regényről)

Szirmai Károly „Már nem jön senki” című novellás kötetét nehéz kategorizálni és értékelni még nehezebb. Az emberi szenvedés és szo-

morúság iránti érzékenysége, a helyzetek meglátása, elbeszéléseinek finom hangulata kitűnő íróra vall. A novellák fő témája a magány, az öregek, az özvegyek, a félrecsúszott életek magánya, az, hogy bármit tesz és próbál is az ember, végül mindig egyedül marad. Ezt így meglátni és ábrázolni csak igazi író tudja. Még az is javára szolgál, hogy a novellákban oly kevés a külső cselekmény, legtöbbje inkább helyzetkép, néhány pillanatra megvillanó emberi sors. De a nagyon is egyértelmű elbeszélőmód, egy-egy alap gondolat szinte tételszerű bizonyítása okvetlenül komoly hibája.

(1960, Irodalmi Újság. — Faludy Zs. a „Már nem jön senki” c. kötetről)

Szirmai élete, melynek nagy része az irodalom szolgálatában telt el, nem volt sikerekben gazdag, mivel sem alkata, se helyzete, se szerepe nem engedte meg neki, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is engedményt tegyen a maga világának kifejezését illetőleg, vagy azt derűsebb színekbe oldva fel, közelebb hozza a közönséghez. Világnézeti vagy politikai szempontok se könnyítették művészi feltárukozását, helyzete és természete teljes elszigeteltségre utalták, és a reális életérzés helyett halálhangulat vette körül. A sivár bácskai gyártelep, ahol egy emberöltőn át élt, még inkább kimélyítette amúgyis komor, látomásoktól terhes és kísértetjárással teli világát.

De a magány nemcsak Szirmai témakörét segítette kialakítani, hanem írói magatartására is hatással volt. Egyszerűsége, világosságra, szabatoságra való törekvése stílári szempontból tömörebbé tette írásait, de már a flaubert-i impassibilité mintha nem kedvezett volna ennek a homályban játszó költészetnek. A látomásaiból felmerülő képek élesebbek lettek, de szintelenebbek is: a tárgyilagosság nem lírai tulajdonság. Humanizmusa viszont, s részvéte a kisemberek sorsa iránt, még meggyőzőbb talán.

(1960, Magyar Szó. — Herceg János a „Már nem jön senki” c. kötetről)

Most, hogy új elbeszéléskötetét, a „Már nem jön senki” címűt olvasom, a megcsendesült írásművészet hullámaival találkozom, hullámokkal, amelyek ugyan még kifutnak a partra, de már elsimultak a homokon, s nem ők tajtékoznak, csak az apró kavicsok zenélnek, hogy a szelíd víz összekocantja őket, alig árulkodik valami is, hogy tombolás, kaotikus őselem foganta őket, hogy tudtak törni, zúzni, rémületet kelteni, szenvedélyeket korbácsolni.

Ezekben az írásokban is megszólalnak a halál éjfeles pillanatai, az élet kísértései itt is felderengnek — emlékként — az öregség partjairól tekintve vissza elmúlt esztendőkre, lefolyt életekre. Szirmai hősei most is fuldokolnak, de most már öregek, a halál megfogható közelségében. A szenvedélyek elfolytak, kiégték a szívek... Szirmai hősei valamikor a lelki magány önkörében éltek, most az öregség magárahagyatottságában vergődnek, mintha azt akarnák érzékeltetni,

hogy egy más, egy eltűnt kor világából maradtak itt, s már más nem érdekli őket, csak a halál, amely el fog jönni értük.

(1960, 7 Nap. — Bori Imre a „Már nem jön senki” c. kötetéről)

Szirmai legújabb kötetének nemcsak a téma újszerűsége adja meg az érdekességet, hanem a téma újszerű kezelése is, az objektív epika tiszta elbeszélő formáit egy hangulati elemekkel gazdagon kiképzett, lírai árnyalású novellaforma váltja fel. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy korábbi műveiben nyoma sincs a belső megmunkálásnak, vagy hogy ezek a novellák már nem őriznek semmit a korábbi írások fegyelméből, szerkezeti és hangulati szigorából, de a mérleg nyelve ebben a kötetben az utóbbiak felé billen, ezekben több a belső sugallat, közvetlenség és oldottság. Aki egyszer könyvről könyvre végigkíséri ezt a művekben gazdag írói életet, hogy megrajzolhassa fejlődésének állomásait és görbéjét, az ebben a kötetben új fordulatát fogja felismerni az író pályájának: a házát bekerítő gazda befeléfordulását, amellyel kirekeszti az élet zajos hullámverését, hogy tisztában hallhassa a körülötte fogyó élet halkabb ütemét. S fel fogja ismerni az író világának egyik legvonzóbb vonását is: az öregedés, az élet elsorvadása nem érzélgős, még csak nem is érzelmes rajzokban jelenik meg, hanem a tény higgadtan meditáló tudomásulvételében.

(1961, Magyar Szó. — Szeli István a „Már nem jön senki” c. kötetéről)

Az Örvény elbeszélései a lélek tájait járják be, amelyből az írónak sikerül bemutatni néhány jellegzetességet, elsősorban azt, hogy a szokványos „élet” mögött van egy másik is, másként is történnek dolgok, mint ahogyan megszoktuk, az emberben dolgoznak nyugtalanságok, dobognak vágyak, a kielégítetlenség nagyobb, mint a nyugalom, a félelem kísértetjárását idézhet, az ember sokszor tehetetlen, kiszolgáltatott, tettei kiszámíthatatlanok, józansága esendő, s csak a halál bizonyosabb az életnél. Szirmai ezekben az elbeszélésekben újra felfedezte, hogy a megtörtént és a megtörténhető nem szükségesen áll első helyen, háttérbe is lehet szorítani, s előtérbe lehet helyezni a lélek rezzenéseit, a vágyottat, az álmodottat, az akartat, az öncsalást, a véltet.

(1962, Dolgozók. — Bori Imre az „Örvény” c. kötetéről)

Amióta a vajdasági irodalomnak emeletes modern épületben van anyagi gondoktól majdnem mentes otthona, Szirmai már három kötetet publikált — ez a harmadik a leginkább kísérletező kedvű, a legfiatalabb. Úgy értem, hogy kiadási dátum nélkül is meglátszik, mikor írták; ez is elégtétel, mivel a többi nem ránk tartozik. Hogy a marandóság kicsoda, arra éppen olyan ostobaságot válaszolhatnék csak, mint különbek, akik megpróbálták, — de annyi bizonyos, hogy a hozzáállás is maradandó lehet. Szirmai Károly bizonyára nem a valódi vagy vélt modernisták versenyfutásába kíván benevezni, de olyan forrá-

sok után kutat, amelyek ma is táplálják az irodalmat; Kafkát, Musil-t, talán Canettit is olvasta, akarom mondani, tudomásul vette.

Világát sötétnek, ködösnek csak akkor nevezhetnénk, ha magunk tiszta napfényhez szoktunk volna. Aki Szirmai környezetének benesejében él, legfeljebb víziójának hitelességét igazolhatja, de erre meg a vízióknak nincs szüksége. Figuráinak általában semmitmondó keresztnevet ad, vagy azt sem. Egyéni arcuk a szürkés háttérbe olvad, alakjuk csak az éggel párosítva mutat emberi körvonalat. Nem az elmúlás, a változékonyság a legrosszabb, tárgyak és jellemek sorvadása az időjelzőjeként még vigasztaló is lehet. Szirmai karcolataiban az ismétlődés rémit leginkább; az éjben, minden cél nélkül visszatérő, önmagukat szimbolizáló csontváz-motorosok, a zajok, színek, elmosódó képzetek lidércnyomása. A történetek inkább megszakadnak, mint befejeződnek, a hirtelen vég azonban nem a komponáló kedv hiányát, hanem egyetlen írói alkatnál mélyebbre vágó dilemma felismerését tanúsítja. Kérdőjelekkel tüzdeli meg azonos hangulatokat ébresztő novelláit, egy-egy írás után magától hanyatlik le a könyv, a folytatás már-már az alkotással vetekvő elszántságot követel.

Rejtélyek nincsenek, a nyomozó legfeljebb saját tehetetlenségét gyónhatja meg. A huszonnyolc írás egyúttal be is zárja a kötetet, a műfajtól folytatás nem telik, csak más irányba fordulhatunk. Ha Szirmai elég bátorsága volt ahhoz, hogy ilyen messzire jusson, talán még elég ideje marad, hogy továbbmenjen, amerre egyáltalán mehet.

(1962, Új Látóhatár. — Márton László az „Örvény” c. kötetről)

Szorongás, félelem, magány, a megfoghatatlan fojtogató idő körül forognak Szirmai Károly műfajilag mehezen meghatározható újabb írásai. Nincsen klasszikusan értelmezett novellaszerkezetük, a külső történések az expozíció után megtorpannak és epikája olyan változatos, mint az egy húron pengetett változatok. Föltehetnénk a szokványos kérdést is, hogy ezeknek a mozdulatlan ábrázolásoknak van-e köztük a realitáshoz, — és erre a sztereotíp kérdésre nyugodt igennel lehet válaszolni. Szirmai írásai nem a vérbő, eleven, a világosság felé törtető életfunkciókat ábrázolják, de mindennek az árnyékát, amely, ha nem is teljes élet, de annak mégis szerves része.

Nevezhetnénk vízióknak is ezeket a megdöbbenő árnyakat, de írói módszere, ahogy a bonyolult lelkiállapotokat könnyedén fejti fel, reálissá teszi a rendőrségi épületben eltévedt ember büntudatát, az elvesztett időt kutató férfit, a Dreyserre emlékeztető horgász-halál problematikáját. Így lesznek az árnyékokból eleven figurák, az absztrakt víziókból reális történetek.

Képszerű, gondosan megformált mondatokkal keresi a lélek és a külső világ összefüggő jelenségeit, de néha elfárad a kompozíció súlya alatt és ilyenkor elveszti a hangját és elszűrőkülnek a mondatai. Különösen vonatkozik ez a párbeszédei formálására.

Szirmai Károly, aki már túl van élete delén, tiszteletreméltó lelkesedéssel, ha ez a lelkesedés fojtottan szemérmes is, új irodalmi ösvényeket kutat.

(1962, Irodalmi Újság. — N. az „Örvény” c. kötetről)

... A ködös Bácskát leltem meg Szirmai Károly ÖRVÉNY című novellás kötetében. Ősz van ezekben az írásokban: november, éjszaka és halál. Az ember néha hajnaltájt, télen, hidegben, arra ébred, hogy elfuserálta az életét. Körülbelül ezt a hangulatot idézik Szirmai írásai. Nyomasztóak és komorak.

Lehet azonban, hogy nem is Bácskát találtam meg bennük, csak az vezetett felre, hogy a könyv Újvidéken jelent meg. Mert ha két novellában fel is ködlik a távoli Fruška gora, ez minden, ami az olvasó tájékozódását szolgálja. A városoknak nincs neve, legfeljebb annyit tudunk meg, hogy „a vonat bedörömből a nagy folyam menti város állomására”, vagy hogy a hős „egy mezővárosban él”. De ezt a kietlen tájat nem is földrajzilag kell meghatározni, hanem lélektanilag. Ez a táj lelkünkben van.

Maguk a hősök legtöbbször homályban maradnak. Sokszor még nevéük sincs. Csak vannak és félnek, hogy egyszer majd nem lesznek. Mint a Rab madár c. elbeszélés szerencsétlen vénleány hősnője, mind-egyik a „közelgő elmúlás körötte kóválygó és mind lejjebb ereszkedő fekete madaraival” viaskodik.

Viszolyogva léptem be a nyirkos és szürke világba, és még mindig nem jutottam ki belőle, pedig a könyvet már elolvastam. November van, és amikor a reggeli szürkületben gyűlött hivatalomba hajtok, útközben a Gyászmenet ciklus kis remckművei járnak a fejemben. Ebben a hét kis írásban jutott el Szirmai mondanivalója és életérzése legteljesebb kifejezéséig.

Nincs már szüksége se helyszínre, se az érzelmet közvetítő hősré: a puszta érzelmet nyújtja, magyarázat, történet nélkül, a kétségbeesést, a lidércnyomásos rettegést. Félelmetes és nagyszerű írások.

A kötet három másik ciklusából is azokat a novellákat emelném ki, amelyek határozottan kivezetnek a hús és vér világából, amelyekben nincs se történet, se jellemrajz; amelyek csupán a valóságból fakadó rettenetes valótlanágérzetet fokozzák lázálommá.

Szirmai novelláskötetével foglalkozva önkéntelenül is fölmerül Kafka neve. Itt azonban azonnal le kell szögezni, hogy szó sincs utánzásról, de még csak hatásról sem. Legfeljebb rokonlelkekről beszélhetünk. Utánérzésből nem lehet ilyen novellákat írni, csak egyéni átérzésből és ihletből.

Szirmai Károly a mai magyar irodalom érdekes egyénisége. Vajon miért nem foglalkoznak vele érdeméhez méltón Magyarországon?

(1962, Magyar Műhely. — Lehoczky Gergely az „Örvény” c. kötetéről)